

EGY CORVIN-KÓDEX SZÁRMAZÁSA.

— *Mátyás király követe Franciaországban.* —

1487 nyarán díszes magyar követség érkezik VIII. KÁROLY francia király udvarába, az élén FILIPECZ JÁNOS nagyvárad püspöke, CORVIN MÁTYÁS kancellárjával. A csillogó külsőségekben pompázó követség küldésére fontos politikai okok késztették a magyar királyt.

CORVIN MÁTYÁS Bécs elfoglalásakor (1485) hatalma csúcspontján állott. Legnagyobb ellenfelének, a német császárnak erejét azonban Bécs elfoglalásával sem tudta megtörni: hiszen III. FRIGYES fia és utóda MIKSA házassága révén Burgundia is Habsburg-uralom alá került. A Habsburg-terjeszkedés következtében MÁTYÁS érdekközösségbe került Franciaországgal. Ugyanekkor a magyar király hadjáratra készül az Európa déli részeit fenyegető török ellen, a török trónkövetelő DJEM herceg részvételével.

DJEM herceg személye ekkor az európai politika középpontjában állott. Diplomáciai tárgyalások, politikai cselszövések, alkudozások folynak körülötte. II. MOHAMMED török szultán halála (1481) után a szultán két fia, BAJAZID és DJEM párthívei között polgárháború dúlt a trónöröklésért. A polgárháború DJEM hercegnek és híveinek vereségével végződött. DJEM a rhodusi nagymesterhez menekül, hogy majd Franciaországon keresztül a magyar udvarba jusson. Az volt a terve, hogy XI. LAJOS francia király és CORVIN MÁTYÁS segítségével támadó hadjáratot indít bátyja, II. BAJAZID ellen. DJEM meg is érkezik Nizzába, de CORVIN MÁTYÁSHoz már nem. Közben ugyanis a rhodusi nagymester, ígéretét megmásítva, szerződést kötött a szultánnal, aki évi 45.000 aranyat fizet DJEM fogvatartásáért. Így a rhodusi nagymester Dél-Franciaországban a rhodusi lovagok Rochenachinard-i kastélyában szigorú őrizet alatt tartja a török herceget.¹ DJEMet azonban VIII. INCE pápa is magá-

¹ Djem herceg életrajzát lásd: L. THUASNE: Djem Sultan fils de Mohammed II. frère de Bayezid II. (1459—1495) d'après les documents originaux en grande partie inédits. Étude sur la question d'Orient à la fin du XVe siècle, Paris, 1892.

nak követeli, s 1486-ban megegyezik a rhodusi nagymesterrel, hogy a török szultán aranyai mellé még évi 10.000-et fizet, ha DJEMET Rómában őrizheti. CORVIN MÁTYÁS török hadjáratának terve keresztezi Velence békepolitikáját is. Velence a szultánnal, a rhodusi nagymesterrel és a pápával tart, s ily módon akadályozza MÁTYÁS terveinek keresztülvitelét.

CORVIN MÁTYÁS mindent elkövet, hogy az európai fejedelmek megakadályozzák DJEM hercegnek a pápa számára való kiadatását; ERCOLE ferrarai herceghez intézett egyik levelében hangoztatja ezt.² Először a ferrarai herceg segítségével DJEM megszöktetésével kísérletezett MÁTYÁS. A ferrarai herceg 1486 szeptemberében el is küldi titkos megbízottait Marseille-be.³ A szöktetés kísérlete azonban kudarcot vall. Valószínűleg ezután érlelődik meg MÁTYÁSNAK az a terve, hogy követség útján közvetlenül a francia királytól kérje DJEM kiadatását.

*

BONFINI írja, hogy MÁTYÁS király 1486 karácsonyát Bécsben töltötte. Az ünnepek után látott hozzá a Franciaországba küldendő követség előkészítéséhez.⁴ A küldöttség vezetője FILIPECZ JÁNOS nagyváradai püspök lesz, akire a francia király megnyerésén túl még egy diplomáciai feladat hárult: a milánói BIANCA SFORZA hercegnőnek CORVIN JÁNossal való eljegyzése. Az eljegyzési szerződést 1487. január 13-án írta alá MÁTYÁS király Bécsben.⁵ A Franciaországba Itálián keresztül utazó követség nem sokkal ezután valószínűleg már útra is kelt.

A követség pompája minden képzeletet felülmúlt, méltóan reprezentálta a magyar uralkodó hatalmát és gazdagságát. MÁTYÁS nem fukarkodott a francia királynak küldendő ajándékokkal. Az ajándékok — írja BONFINI —, amelyeket FILIPECZ JÁNOS drága lovakban és lószerszámokban, pompás ruhákban, arany-ezüst edé-

² Lásd Mátyás királynak 1486 február 15-én a ferrarai herceghez intézett levelét. Monumenta Hungariae Historica. IV. osztály. Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából. III. kötet. Budapest, 1877. 60. l. 50. sz.

³ Lásd Eleonora ferrarai hercegnének Ferrara magyarországi követéhez, Cesare Valentinihez intézett levelét, amely 1486 szeptember 8-án kelt, továbbá Ercole ferrarai hercegnek ugyancsak Cesare Valentinihez 1486 november 13-án írt levelét. Monumenta Hungariae Historica id. m. 180. l. 116. sz., 210. l. 131. sz.

⁴ BONFINI, ANTONIO: Rerum Ungaricarum. Decades IV. Pozsony, Kochberger, 1744. 499—500. l.

⁵ Monumenta Hungariae Historica id. m. 249—250. l. 150. sz.

nyekben és ékszerekben vitt a francia királynak, értékre meghaladták a 25.000 aranyat.⁶ A királyné aranyfonálból szőtt díszruhát, perzsaöltözeteket, kösenyűket és arany szobakészletet küldött, — minden bizonnyal a francia király nővére, MADAME DE BEAUJEU részére. FILIPECZ kíséretében „háromszáz szép, egyszínű és egyforma nagyságú lovon háromszáz ifjú vitéz haladt, főrangú és nemes családok ivadéakai. Midőn valamely városba bevonultak, hosszú palást és bíbor-bársony egyenruha borította testüket s mindannyiuknak egyforma szakálluk volt. A követség egy része aranyláncot hordott, a szőkék hajukon gyöngyökkel kirakott zsinórzatot. Megjelenésük fejedelmi volt; leírásukra alig lehet méltó szavakat találni.“⁷ A követség Velencén át haladt Milánóba. FILIPECZ JÁNOS a milánói udvarban előzetes tárgyalásokat folytathatott; a francia királyhoz csak június havában érkezett.

A fiatal VIII. KÁROLY ekkor II. FERENC bretagne-i herceg ellen viselt háborút. Május eleje óta Lavalban tartotta a főhadiszállását — Angers mellett —, ahol együtt tartózkodott az ifjú király nővérével, MADAME DE BEAUJEUVEL. Az Anjou főhercegség fővárosa, Angers, a magyar küldötteket nagyszerű fogadtatásban részesítette. Az erre vonatkozó adatok Angers város jegyzőkönyvében maradtak ránk; SIMONYI ERNŐ talált rájuk, midőn a mult

⁶ „Destinata Regi Gallorum munera (n) obtulit, quae plusquam viginti quinque millibus aureum veniere. Imprimis Turcicos equos viginti quinque mirae pernicitatis, vasa praeter haec aurea et gemmata, equos quoque cataphractos et gradarios, desultoresque Dacicos. Accedebant ephippia auro, lapillisque distincta, superbaeque cum frenis phalerae. Reginae e ductili auro contextam trabeam, vestes Persicas, balthea, et aureum cubiculi apparatus misit.“ BONFINI id. m. 500. l.

— Csánki a 25.000 forintot óriási összegnek tartja, mert például ez időben az egyik leggazdagabb főúrnak, Ujlaki Lőrincnek 20.000 forint volt évi összes jövedelme. CSÁNKI DEZSŐ: I. Mátyás udvara. Budapest, 1884. 94. l.

⁷ „Trecentos inprimis equos eodem colore omnes et magnitudine: trecentos quoque juvenes ex universis Procerum ordinibus et ex tota nobilitate delegit qui per singulas urbes togati incederent, et purpureo cuncti habitu uterentur: item intinsi omnes, et eadem proceritate aetateque consimiles. Ex his torquatos multos cernere erat: caeteros vero, quibus aurei crines fuerant, gemmatis capita sertis obductos. Supellex ad haec plusquam Pontificia, quae necubi explicari potuit...“ BONFINI id. m. 500. l.

Bonfini háromszáz lovast említ Filipecz kíséretében; de látni fogjuk, hogy az angersi följegyzések szerint a városba körülbelül 200 lovas, míg a velencei követ beszámolója szerint 136 ifjú lovas kíséretében vonult be Filipecz. Valószínű, hogy Bonfini túlzott a 300 ifjú lovas említésével.

században a magyar Anjou uralkodókra vonatkozó emlékek után kutatott Angersban.⁸

E följegyzések szerint FILIPECZ JÁNOS LUXEMBOURGI FÜLÖP bíbornok, Mans-i püspök és JEAN DE BARTHON Limoge-i püspök kíséretében érkezett a városba. Három nappal előbb már Mans püspöke értesítette a várost, hogy a magyar követség június 8-án érkezik. Ezt megelőzően a francia király is utasította Angers városát, hogy a követséget fogadják tisztelettel és ünnepséggel. Így a városban a magyar követség méltó fogadására megkezdődtek az előkészületek. Az ünnepséget vasárnapra tervezték. A díszlakomára 300 terítéket s drága ezüstneműeket kölcsönöztek. Gondoskodtak FILIPECZ JÁNOS kényelmes szállásáról is az angersi templom kántorának, OLIVIER LE PRINCE-nek a házában.⁹

⁸ Magyar Követség Franciaországban 1487-ben. Az Angersi Mairie emlékiratai után közli SIMONYI ERNŐ, Magyar Történelmi Tár XIII. kötet. Pest, 1867. 215—219. l.

⁹ „4. juign.“ Jehan Bourgeolays... qui arriva yer soir de Laval ou il avoit esté envyé devers le roy, a apporté les lestres du dit seigneur, adressantes aux Etaz de la Ville, données a Laval le jour de ce mois, signées Charles, per lesquelles le dit seigneur mande que l'on recueille honnorablement et festie l'ambassade de Hongrie...

„5. juign. Monsr l'évesque du Mans a escript que 1 ambaxade de Hongrie arrivera cy vendredi matin. A ceste cause a esté ordonné qu'elle sera logée en la Cité, et festié dymanche.“

„Thomin Berson et Jehan Cyreul, puollailers, se y sont comparuz, ausquelx a esté commandé de se pourvoir et fournir a la Ville pour festier dymanche la dit Ambaxade.“ „Levratz, ce que en pourront recouvre. 200 Lapereaux. 200 pigeons. 200 pouillels. 50 heronneaux, palles, buhors, 50. Oysons, 25. Chesreaux. 5. Veaulx.“

„6. juign. A esté conclud que on escripra lestres, de par les gens du Conseil du roy, officiers, maire et eschevins d'Angiers, aux abbez et gentilzhommes de ce pais, pour recouvrer d'eulx venaisons, gibiers et volatilles, pour festier la dit ambaxade de Hongrie.“

„Qu'on leur donnera du vin, de par la ville...“

„7. juign. A esté commandé... de emprunter jusque au nombre de 300 platz et 300 escuelles, pour servir au festage de l'Ambaxade...“

„9. juign. Guillaume Leroy, Jehan de Saint-Lambert... ont esté commis et ordonnez pour empriunter Vesselle d'argent au nom de la villet et respondre, etc. pour servir audit festage.“

„Augier Painot et Guillaume Jollet, sergens decéans, ont rapporté audit conseil avoir cejouruy, emprunté de par la ville, de la vefve feu maistre René Du Houssay, une covete avecques ung traverslit et deux orilliers, le tout garny de deux souilles, quatre draps de lit et une Sarge rouge, deux couvre-chiefz: les quelx mesnaiges ont esté portez, par l'ordonnance du dit Conseil, en la maison de maistre Olivier Leprince chantre de l'eglise d'Angiers, pour servir au chief de l'Ambassade de Hongrie, qui y est logé.“ SIMONYI id. m. 216—217. l.

Június 8-án, péntek reggel Mans és Limoge püspökeivel körülbelül 200 lovas kíséretében vonult be FILIPECZ Angers-ba. A dékán, az egyházi férfiak, a városi tisztviselők, katonák és polgárok a követség fogadtatására Ballée-ig eléjük mentek, ahol a dékán mondta az üdvözlő beszédet.¹⁰ A velencei követ leírása szerint a nagyvárad püspök „igen nagy pompát fejtett ki, 15 ló és 10 öszvér húzta skarláttal fedett hintóit, neki magának két igen szép lova volt, s kíséretében 135 ifjú lovas haladt”.¹¹ A díszlakomát — amelynek költsége „118 livres, 6 solz 11 deniers Tournois” volt — június 10-én, vasárnap, a városon kívül eső gyönyörű fekvésű Recullée-ben, az Anjou „le bon roi” RENÉ által épített nyári lakban rendezte a város.¹²

A díszes fogadtatás ellenére FILIPECZ JÁNOSnak a francia királlyal folytatott tárgyalásai nem vezettek eredményre, noha a két hétnél nem többre tervezett látogatás hosszú hónapokra nyúlt. A nagyvárad püspök franciaországi tartózkodásáról és DJEM herceg ügyében folytatott tárgyalásairól GIORGIO HIERONIMINEK, Velence franciaországi követének levelei tájékoztatnak. Nála olvasuk, hogy a török herceg ügyében a francia király folyton halogatja a válaszadást, majd huszonhat napi haladékot kér azon ürügy-

¹⁰ „Le vendredi 8. jour du dit mois de juin, arriva la dite Ambxade de Hongrie au matin, en la quelle estoit chief le chancelier de Hongrie, Archevesque: accompagné de 200 chevaux ou environ: avecques les quelx estoient les Evesques du Mans et de Lymoges.”

„Audavant des quelx sont allez les gens de l'eglise d'Angiers, au nombre de cinq ou six, avecques le dean, qui a fait la harangue, et grand nombre des officiers, maire et echevins et bourgeois d'Angiers, en grant estat et ordonnance, jusques a Ballée.” SIMONYI id. m. 217. l.

¹¹ „...l'ha una grandissima compagna, et quando intro in questo loco, intro cum gran pompa, havra cavalli XV, et muli X, portavano i suo careazi coperti di scarlato havea CXXXVI zoveni ben a cavallo, havea cavalli 2, molto belli; siche non dubito, che spendi quello, che me ha detto.” Giorgio Hieroniminak 1487 szeptember 13-án írott levele Monumenta Hungariae Historica id. m. 339—342. l. 209. sz. (340. lapon).

¹² „11. juin. Plusieurs parties de la mise en depence faicte par Jehan Fallet, eschevin et receveur, dimanche dernier, a festier au souper l'Ambxade de Hongrie, par le Commendement de Roy, ont esté par lui presentées audit Conseil veues, leues, et calculées, montant a la somme de 118 livres, 6 solz, 11 deniers Tournois: et ordonné icelle somme lui estre allouée.”

A város számvevőkönyvében a következő olvasható: „A Maurice Cousin heritier de feu Maurice Cousin, pinti pintier, la somme de 40 S. t. pour les louaiges et pertes de la vesselle d'estaing dont il fournit pour servir au souper de l'Ambxade de Hongrie, qui fut festiée de par la dit ville, le dimanche 10-e jour juin 1 an 1487, en Recullée...” SIMONYI id. m. 217. l.

gyel, hogy követet küld DJEM herceghez, megkérdezvén az ő véleményét is. FILIPECZ minden bizonnyal megelégtelte Angers-ban a reménytelen várakozást, mert — amint a velencei követ írja — augusztus 16-án elhagyta a várost, hogy Párizsba utazzék. De útközben lova megbotlott, ő maga megsérült, s néhány napig Tours-ban gyógyíttatta magát. Szeptember 7-én visszatér, de nem Angers-ba, hanem a király főhadiszállására, Lavalba. Nem lehetetlen, hogy FILIPECZ toursi időzésének politikai oka is volt. Lavalban a velencei követ fölkereste FILIPECZet és „hosszasan és szívélyesen“ elbeszélgetett vele. Amikor a velencei követ DJEM herceg iránt érdeklődött, FILIPECZ panaszosan ezt mondotta: „Nem kételkedem abban, hogy ha királyom nem kapott volna biztos ígéretet a szultán testvérének kiadatására, akkor nem küldött volna engem ide, ekkora költséggel: de az ígéret, amelyet királyom az összes uraktól kapott, arra készítette őt, hogy ideküldjön engem. Azt hittem, legkésőbb tizenöt nap elteltével távozhatok, s már négy hónap is eltelt, és én még mindig nem mentem el. Elhatároztam, hogy az udvarhoz megyek, hol nem maradok, legfeljebb tíz napot, s akár elvégeztem dolgomat, akár nem, elutazom. De nem tudom elhinni, hogy a francia király és tanácsa ne tartsa meg ígéretét, hiszen az én királyom mindent megad, amit kívánnak.“¹³ A velencei követet megfélemlíti MÁTYÁS bőkezűsége; attól tart ugyanis, hogy ezáltal FILIPECZ útja végül sikerrel fog végződni. „MADAME BEAUJEU a DJEM-ügyön nagyon sok pénzt fog nyerni — írja — s a magyar király a már elküldött ajándékokon felül még egy nagy ajándékot ígért, ha a török herceget kiengedik az országból.“¹⁴ MADAME BEAUJEU

¹³ „...Orator non dubitar, che sel mio Re non havesse havuto firma promessa de haver el fradel del Turco, Sua Majesta non haria mandata la mia persona, che ha pur appresso quella, qualche credito et auctorita, cum tanta spexa, ma la promessa facta al mio Re per tutti li Signori nemine excepto, che in questa cosa intervieni ha inducto, che Sua Majesta me ha qui mandato, et credeva in zorni XV. ad plus spazarme, et sono za mexi IIII passati, et non spazato. Delibero andar a la corte et non star piu de zorni X et facta aut infecta re partirme. Ma non me posso persuader, chel Re et el suo Consiglio vora manchar da le sue promesse, et maxime, perche per el mio Re vien facto et dato tuto, quello i voleno. Sto de qui cum mio grandissimo incommodo et cum grandissima spexa, spendo piu de ducati 50 al zorno.“ Monumenta Hungariae Historica id. m. 340. l.

¹⁴ „Madama de questa cosa guadagna dannari assai, et el Re de Hungaria l'ha promesso darli un gran don, oltra quelli l'ha havuto, avanti se trazi el fratel del Turco de questo paese. Et per dir le sue parole, dixe, Madama de Rein e molto avara, et fa tute cose per dinarj, ne ha respecto al honor de Dio, ne al honor dela Corona.“ Monumenta Hungariae Historica id. m. 342. l.

meghívására FILIPECZ JÁNOS kíséretével szeptember 16-án Lavalból Párizsba utazik, ahová minden bizonnyal a francia király is visszatért már udvarával. A velencei követ egy nappal később követi FILIPECZT, hogy Párizsban a magyar követ tárgyalásait „minden módon és minden eszközzel megzavarja”.¹⁵

BONFINI a magyar követség párizsi tartózkodásáról csupán egy anekdotikus mondatot ír: „Párizsban a magyar püspök nagy lakomákat rendezett s egy-egy ilyen vendégséghez a párizsi piacokon a halakat mind összevásárolta, annyira, hogy a királyi asztal számára tőle koldultak halakat.”¹⁶ Bővebb adatokkal szolgálnak a párizsi egyetem följegyzései. Az Alma Parisiorum Universitatis 1487. október 4-én ünnepélyesen fogadta a nagyváradi püspököt. FILIPECZ kérésére, az egyetem a tudomány védőszentjének tiszteletére processziót vezetett Alexandriai Szent Katalin templomához.¹⁷ GUILLAUME DE JALIGNY, VIII. KÁROLY történetírója viszont megemlíti, hogy Párizsban a magyar követséget a városi tanács és a polgármester fogadta és ünnepelte.¹⁸ Nem tudjuk, hogy FILIPECZ mikor hagyta el Párizst. Csupán arról van tudomásunk, hogy november elejére jelezte érkezését Milánóba. A milánói herceg egy november 4-i levelében írja, hogy a váradi püspök nem érkezik oly gyorsan Milánóba, mint azt hitték. Viszont pár nappal későbbi levelében már jelzi, hogy FILIPECZ november 2-án elhagyta Lyont és a hó 14—15-én Milánóba érkezik. Milánóban az eljegyzési ünnepségeket november végén tartották.¹⁹

¹⁵ „L'Oratore Hungarico parte hozi de questa terra per andar a la Corte. io partiro domane piacendo a Dio et vedero per tutti li modi et mezzu potro turbar, chel dicto Orator non habi suo untento.” Monumenta Hungariae Historica id. m. 342. l.

¹⁶ „Parisiis saepe forum piscarium in celebrandis conviviis sic exhaustit, ut dispensatores quandoque Regii pisces mendicare coacti fuerint.” BONFINI id. m. 500. l.

¹⁷ GABRIEL ASZTRIK: Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban. Budapest, 1938. 25. l.

¹⁸ JALIGNY, GUILLAUME DE: Histoire de Charles VIII. Roy de France. Paris, Godefroy 1684. 28. l.

¹⁹ 1487 november 4-én a milánói herceg többek között a következőket írja Fülöp Mária Sforzának: „Intendendo noi, chel Reverendo Monsignore Vescovo Varadino, Oratore del Serenissimo Re de Ungheria non e per giungere ad Milano cosi presto, come credevamo...” — 1487 november 9-én Fülöp Mária Sforzához írt levelében pedig ezeket olvashatjuk: „Havendi noj de presente avviso, come el Reverendo Monsignore Varadino, Oratore del Serenissimo Signore Re di Hungaria ad li 2. del presente parti de Lione, retornando ad noj de Franza ad fin de concludere le sponzalizie de la Illustrissimo Madonna Bianca nostra sorella, et pensando noj, che al piu tardo giungera qui ad li 14. o 15. del pre-

FILIPCZ dolgavégezetlenül jött el Franciaországból. Hosszú párizsi tartózkodása, bőkezűsége és minden ékesszólása nem vezetett eredményre. DJEMet, a szerencsétlen török trónkövetelőt VIII. KÁROLY a következő évben kiadja a pápának. A pápa később hajlandónak mutatkozik, hogy a török herceget a magyar udvarba küldje, de a tárgyalások MÁTYÁS váratlan halálakor (1490) megszakadnak. A magyar király halála után DJEM is hamarosan eltűnik az európai politikából. 1494-ben, midőn VIII. KÁROLY bevonul Rómába, a pápát DJEM kiadatására kényszeríti, majd a herceget magával viszi nápolyi hadjáratára, ahol a következő évben DJEM meghal.

*

Különös, hogy amíg a magyar követség franciaországi tartózkodását s DJEM herceg sorsát egész Európában figyelemmel kísérték — a velencei államtanács, a pápai udvar és a török szultán diplomáciai levelezést folytatott ez ügyben —, addig GUILLAUME DE JALIGNY egy szóval sem említi a nagyváradi püspöknek DJEM kiadatásáért folytatott tárgyalásait. A magyar követségről ezeket írja:

„Angersből való távozása előtt VIII. KÁROLY díszes magyar követséget fogadott, amelynek vezetője a magyar királyság kancellárja volt — aki egyben érsek is. A magyar küldöttség sok szép ajándékot hozott a királynak CORVIN MÁTYÁSTÓL, aki igen kereste a francia uralkodó szövetségét, annál inkább, mert akkor háborút viselt Ausztria hercegével és császárával. A követség hosszú ideig tartózkodott a francia királynál, aki elutazásakor a követségnek nagyszerű ajándékokat adott. Ezenkívül ajándékokat küldött a magyar királynak és királynénak is.“²⁰

sente, per potere attendere a questo solenne acto cum quello piu honorevole modo, che se convene, et che ci sara possibile, vi confortiamo et caricamo ancora a retrovarvi qui ali 15. del presente piu onorevolmente, che vi sara possibile secondo, che per altre gia ne scrissemo.“ — Monumenta Hungariae Historica id. m. 354. l. 220. számú levél és 355. l. 221. számú levél.

²⁰ „Auant sont depart d'Angers il (VIII. Károly) recut vne Ambassade de Hongrie grande et notable, de laquelle le Chancelier de ce Royaume, qui estoit Archeuesque, estoit le chef. Ils firent plusieurs beaux presens au Roy, de la part du Roy de Hongrie, lequel souhaitoit beaucoup l'alliance du Roy, dautant qu'il estoit lors en guerre avec l'Empereur et le Duc d'Autriche. Cette Ambassade fut long-temps avec le Roy, qui a leur depart leur fit de fort beaux et riches dons: et de plus, enuoya plusieurs autres grands presens au Roy et a la Reyne de Hongrie: Aussi Madame de Beaujeu enuoya de sa part plusieurs belles choses ausdits Roy et Reyne de Hongrie, qui luy en auvient enuoyé par leurs Ambassadeurs, ausquels elle en donna aussi particulièrement, et les fit a leur retour

Hogy mik voltak a MÁTYÁSNak küldött ajándékok, nem ismeretesek előttünk. Bizonyos azonban, hogy VIII. KÁROLY nem maradhatott el MÁTYÁS királytól s fokozottan igyekezett viszonzni a magyar király pompás ajándékait, arany-ezüst edényekben, ékszerekben, drága lovakban és lószerszámokban. CORVIN MÁTYÁS kora leghíresebb bibliofiljei közé tartozott s így feltételezhető, hogy VIII. KÁROLY gazdagon díszített kódex-szel is megajándékozta a magyar királyt. E feltételezésre annál több jogunk van, mert a Corvina-könyvtár maradványai között találunk egy „rejtélyes“ kódexet; ez az egyetlen a hiteles Corvinák sorában, amely francia származású. Joggal gyanítható ezért, hogy FILIPECZ követjárásakor, VIII. KÁROLY ajándékaként került a magyar udvarba.

Nagyméretű Graduale ez (503 × 370 mm), amelyet általában Antiphonariumként emlegetnek az irodalomban. A Graduale eredetileg két kötetből állhatott. A bécsi Nemzeti Könyvtár tulajdonában volt s 1933-ban, a velencei egyezmény alapján került vissza Magyarországra, a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárába. (Cod. Lat. 424.)

A Graduale címlapjának ötletes, csillogó keretdíszében karcsú angyal tartja MÁTYÁS és felesége, ARAGONIAI BEATRIX címereit. A címlap nagy miniaturája Krisztus feltámadását ábrázolja s a széles lapkeret medaillonjaiban kis bibliai jeleneteket találunk. De a lapkeretben pompázó naturalisztikus virágok, rózsaszín hónaposrózsák, tüskés szamárkórók, pirosuló eprek, szekfűk, gardéniák között a fejedelmi udvarok vidámsággal teli játékos örömeit is életrekelte a miniaturista. Így: trombitát fújó agarászokat, szarvasra rohanó kutyákat, páncélos harcosokat, bajvívó medvét, vaddisznót és favágót illeszt a színes madarakkal, lepkével, majommal, oroszlánnal tarkított növényzet lombjai közé. Itt rejtőzik a fejedelmi lakomák elengedhetetlen csemegéje, a páva is. Karcsú muzsikáló angyalok, fehér orrszarvú mellett ülő előkelő hölgy, továbbá egy nöstény-kentaur látható még a bibliai képek mellett. A vallásos és a világi elemek ragyogó pompaszeretettel, gazdag változatosságban keverednek. Hasonló szellemben váltakoznak a vallásos és a világi jelenetek a kódex 45 iniciáléba illesztett miniaturáján, olykor a kettőnek páratlanul álló keveredésével, rejtélyes és megfelfejthetetlen ikonográfiai ábrázolások formájában. Találunk a kódexben világi

passer par Paris, pour voir la Ville, en laquelle il furent tres-bienaccueillis, festoyez et deffrayez par le Preuost des Marchands et les Escheuins.“ JALIGNY, GUILLAUME DE: id. m. 28. l.

jeleneteket is, amelyek semmi kapcsolatban nincsenek a zsoldárokkal. Hadbavonuló, feketepáncélos királyok vonulnak fel csapataik élén, fehér lovon robognak a középkori lovagvárak leeresztett felvonóhídjain; máskor az égen megjelenő Atyaistenhez imádkoznak győzelemért. Néhol az az érzésünk, mintha nem is liturgikus könyvet lapoznánk, hanem világi krónikát. A fejedelmi udvarok életére utaló jelenetekkel is találkozunk a kódexben. Gótikus palotája udvarán, színes gobelinekkel bélelt tribünön áll a mesebeli kis király feleségével és kíséretével, s onnan nézi a püünkösdi körmenet fehérben, bíborban pompázó tarkaságát. Másutt a királyt kíséretével együtt az aranyműves és pénzváltó, aranykelyhekkal, ékszerekkel, szobrokkal teli boltjában látjuk. Feltűnnek szimbolikus képek is: így a mindenség ábrázolása, földdel, tengerrel, csillagokkal, órával, páncélos vitézzel, imádkozó asszonnyal, halottal. Megörökítik a képek az Utolsó Ítéletet, a Vöröstengeri átkelést, Dávid királyt, a fürdőző Betsébát stb. stb. Nyitottfalú templomban éneklő papok és hívek mellett a szabadban Krisztus csodatételeit, halottak feltámasztását, béna meggyógyulását láthatjuk, másutt: remek, gótikus katedrális hosszanti keresztmetszetében az Istenhez fohászoló királyi pár mellett, a szabadban imádkozó szerzetest, előkelő hölgyet, pleurant és Krisztus-jellegű figurákat. A Livre d'heures-ök kedvelt motívuma; a lovag és a halál találkozása a Gradualéban nem szerepel. A haláltánc-énekek vezető motívuma — a halál előtt mindenki egyenlő — ugyancsak hiányzik, de annál erőteljesebb hangsúlyt nyer az Isten előtti egyenlőség gondolata. Isten imádásánál egyaránt megtaláljuk egymás mellett a pápát, a királyt, a nemesembert, a parasztot, a szerzetest, a palástjába burkolózó pleurant-t és a hívő arcú nyomorékot. Az iniciálék olykor nagy elbeszélőkészséggel festett, kedves, naiv képek, máskor komor realizmus sugározik belőlük. Krisztus koporsójának őrzői haragos, mogorva arcú katonák, de az angyalok mosolyognak, kedvesek, miként az ünnepi körmenetek éneklői is. Kedves realizmussal készült az aranyműves boltja, viszont Lázár feltámasztásakor erős realizmusban, két kezét orra elé tartó férfi alakjával találkozunk. A címlap miniaturájának háttérében lévő kis *Noli me tangere* jelenetben pedig a feltámadó Krisztus aranysugaras glóriával övezett fejére groteszkül ható nagy fekete kalapot fest a címlap kitűnő művésze. A miniaturák gazdag építészeti és tájképi háttereket mutatnak. Hatalmas várak, gótikus városok, pompás katedrálisok szerepelnek itt, míg két ízben, az Utolsó Ítélet aranyos, mennyei palotája és a

Miserecordiát jelképező fehérruhás nőt körülvevő oszlopcsarnok, gótikus építészeti elemekből képzett csodapaloták barokkos víziója.

E Graduale — amint a Corvin-kódexek közül még oly sok — megoldhatatlannak látszó kérdések elé állítja a kutatót. A kódex befejezetlenül érkezett a budai udvarba. Az első lapokra CORVIN MÁTYÁS egy olasz iskolázottságú, elsőrangú miniaturistája több egyszerű kezdőbetűt és egy iniciáléba illesztett pompás miniaturát festett: a zsidók bevonulását az ígélet földjére (7a lapon). A kódexnek éppen befejezetlen volta téves következtetéseket vont maga után. A kódex első ismertetője, VARJU ELEMÉR két művész kezét ismerte fel a miniaturákon. Az egyik olasz művész, aki az említett egyetlen miniaturát festette, a másik miniátor, a kódex tulajdonképeni mestere pedig francia művész. ANDRÉ DE HEVESY flamand mester munkájának tekinti a kódexet, s úgy véli, hogy a kézirat díszítését egy budai miniátor fejezte be.²¹ JULIUS HERMANN szerint azonban nemcsak az egyetlen olaszos miniatura készült Budán, hanem a Gradualét teljes egészében itt festette egy jelentéktlenebb flamand mester, vagy a kódex egy flamand kéziratnak Budán készült másolata. Megállapítása szerint a miniaturák egyes arctípusai magyarosak (!). A magyar irodalomban is, újabban a Graduale Budán készült munkaként szerepel.²²

Eddigi ismereteink alapján a budai miniátorműhely termékein egyáltalán nem ismerhető fel a flamand művészet hatása, vagy pedig flamand vagy francia miniaturista közreműködése. CORVIN MÁTYÁS uralkodása alatt az udvari miniaturafestészetet olasz iskolázottságú mesterek teremtik meg, akik az itt dolgozó magyar miniaturistákra hatást gyakorolva, beolvasztva a hazai gótikus örökséget is — jellegzetes keverékstílust honosítottak meg Budán, amely egyetlen olasz helyi iskolához sem kapcsolható határozottan; lényegében mindegyik olasz iskolától elkülönült művészetet jelképez. Felvidéki festészetünk kétségtelenül mutatja a flamand művészet ihletését: így például a XVI. századi kassai Graduale is el-

²¹ VARJU ELEMÉR: Két Corvin-kézirat. Magyar Könyvszemle, 1908. 1—20. l. — HEVESY, ANDRÉ DE: La Bibliothèque du roi Matthias Corvin. Paris, 1923. 33. l., 118. l.

²² HERMANN, JULIUS HERMANN: Die Handschriften und Incunabeln der italienischen Renaissance. 4. 117—118. l. (Beschreibendes Verzeichnis der illumi-
nierten Handschriften in Österreich. Neue Folge VI/4.)

HOFFMANN EDITH: Régi magyar bibliofilek. Budapest, 1929. 86, 99 l.

Magyar Művelődéstörténet. Szerk. DOMANOVSKY SÁNDOR. II. kötet. 248, 261, 652 l.

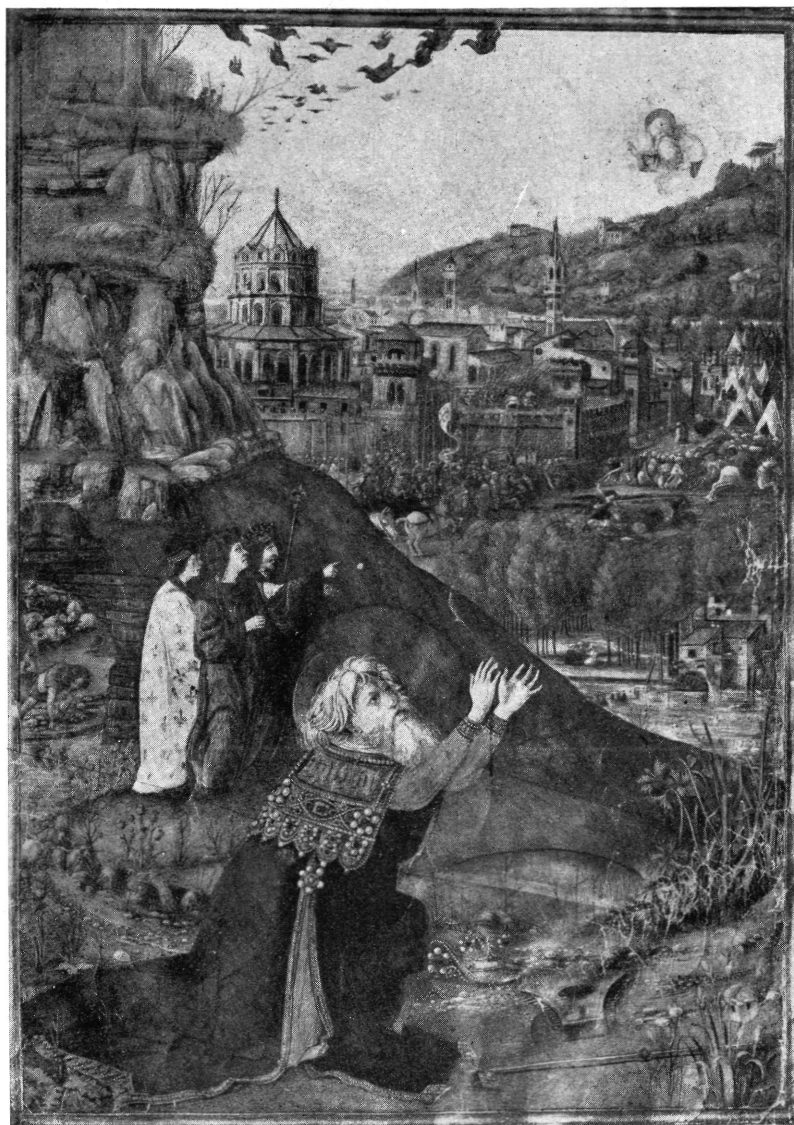
A budapesti Corvina-Graduale. — Címlap.
(Orsz. Széchényi Könyvtár: Cod. Lat. 424.)

A budapesti Corvina-Graduale. — Miserecordia.
(Orsz. Széchényi Könyvtár: Cod. Lat. 424.)

A budapesti Corvina-Graduale. — Mindenség.
(Orsz. Széchényi Könyvtár: Cod. Lat. 424.)

*A firenzei Corvina-Biblia. — Dávid király, Mátyás, VIII. Károly
és Corvin János.*

(Firenze, Laurenziana Könyvtár: Plut. 15. Cod. 17.)

árul flamand hatásokat.²³ A Mátyás-kori budai miniaturaművészetben azonban nem találkozunk a flamand vagy a francia művészet nyomaival.

Egyetlen és kivételes esetben éppen a francia származású *Graduale* hatott egy Budán dolgozó kitűnő művészre. A Vatikáni *Corvina-Missale* (Cod. Urb. Lat. 110.) a *Graduale* keretdíszének átveszi egy motívumát és saját formaképzésének megfelelően átalakítja. A Vatikáni *Corvina-Missale* miniaturáiban felismerhetők néhol a *Graduale* tájképeinek nyomai is. A Vatikáni *Corvina-Missale*, amint ezt HOFFMANN EDITH megállapította, 1488—1489 között készült.²⁴ Mivel a francia *Graduale* hatását más vagy korábbi budai munkákon nem észlelhetjük, jogosan következtethetünk arra, hogy a kódex a Vatikáni *Corvina-Missale* keletkezését megelőzően, tehát közvetlenül 1488—1489 előtt került a budai udvarba. Alig hihető az a feltevés, hogy a *Graduale* díszai Budán készültek, vagy pedig egy flamand kódex miniaturáinak másolatai volnának. Egy Budán működő flamand miniátor feltétlenül hatással lett volna a budai műhely miniaturistáira.

Nem tételezhető fel az sem, hogy Budán lemásolták volna egy flamand kódex díszait. Egyes lapokat szívesen utánoztak volna, de teljes egészében szolgai másoló munka végzése a budai műhely kitűnő mestereiről nem tehető fel. Hogy egy flamand munka Budán készült másolata volna a kódex, díszítései is cáfolják. A miniaturák kivitele lényegesen különbözik a budai technikától; stílusa kifejezetten franco-flamand munkákra, francia művészi megnyilatkozásokra utal. Így például a *Graduale* címlapjának fatörzsekből képezett ritka díszítőmotívumát megtaláljuk JEAN D'AMBOISE-nak, Langres püspökének az 1480-as években készült *Breviarium*ában.²⁵ Ez a kétkötetes *Breviarium* egyszerűbb kivitelezésben különben is közel áll a *Gradualéhoz*.

²³ BERKOVITS ILONA: A Kassai-*Graduale* és a XVI. századi kassai festészet. Gerevich-Emlékkönyv. Budapest, 1942. 64—86. l. — Corvin Mátyás budai miniatorműhelyének kialakulására vonatkozólag lásd BERKOVITS ILONA: La miniatura nella corte di Mattia Corvino. Ferrara ed il rinascimento ungherese. Budapest, 1941. Biblioteca della Mattia Corvino. No. 10.

²⁴ HOFFMANN EDITH: Der künstlerische Schmuck der Corvin-Codices. Belvedere, 1925. évf. 143. l. — FRANKÓI—FÖGEL—GULYÁS—HOFFMANN: Bibliotheca Corvina, La Biblioteca di Mattio Corvino Re d'Ungheria. Budapest, 1927. 49—50. l. — HEVESY, ANDRÉ DE: id. m. 75—76. l.

²⁵ LEROQUAIS, V. Abbé: Les Bréviaires manuscrits des Bibliothèques publiques de France. Paris, 1934. Tome I, 326—330. l. n°. 190. Planches, CI—CVI tábla.

A Gradualét nem egy mester díszítette, hanem valamely jelentékenyebb mester vezetése alatt álló műhely termékének tekintendő. A díszítéseken erős flamand befolyás érezhető, néhol talán több is, mint az egykorú francia miniaturafestészetben. A műhely élén álló mester burgundi iskolázottságú flamand vagy francia miniaturista lehetett, aki a kódexet műhelytársaival együtt díszítette. Valószínű az is, hogy a Graduale eredetileg francia megrendelésre készült és a már munkában levő kéziratot folytatólagosan festették CORVIN MÁTYÁS számára. Ekkor készítette a műhely vezetőmestere a kódex címlapjának Corvin-címeres keretdíszét és a Feltámadás nagyméretű miniaturáját. E miniatura a szövegkezdő Ressurexi szó R iniciáléja számára üresen hagyott helyre került. A szövegben az R kezdőbetűt utólag szorították a miniatura és a szöveg közé. A miniaturista így az R iniciálé helyett a címlapra finom miniaturát festett.

A műhely vezetőmesterének stílusában ott él a nagy burgundi miniátorok, MAÎTRE DE GIRART és MAZEROLLES művészi öröksége, de ugyanakkor a FOUQUET-i tradíciókat továbbfejlesztő jeles francia miniátor, JEAN COLOMBE erős hatását is felfedezhetjük. A vezető mester mellett fölismerhető a Gradualéban egy kevésbé jelentékeny művész stílusa és következtethetünk még egy-két tanítvány közreműködésére is. Az első és második mester munkája élesen elhatárolódik, de a jellegzetes stílussajátságok néhol egybeolvadnak, és a többi segítőkéz közreműködése is inkább csak a részletekben fedezhető fel, amint ez a műhelymunkákra általánosságban jellemző.

A vezető mester a címlap miniaturáján a Feltámadáson kívül még több Krisztus életéből vett kis jelenetet fest. Széles elbeszélőkészséggel részletez, de ennek ellenére a jelenetek elszigetelten hatnak. Művészetére jellemző, hogy iniciáléit finom camaïeu keretbe foglalja. A második mester átlagosabb tehetség: művészete éles ellentéte a címlap festőjének. Az emberi alakokat elnagyoltabban, durvábban festi: az alakok torzok, mozgékonyak, ég felé nyúló karokkal, kicsavart testtel. Amikor a második mester egy képen több jelenetet fest, ezek mindig zsúfoltan hatnak: nincs érzéke ahhoz, hogy az össze nem tartozó jeleneteket egymástól sziklálkkal vagy bokrokkal elszigetelje. Ezért zavarosak a kompozíciói. Viszont meglepő érzéke van az épületek realizisztikus festésére s belső dimenzióik valószínű érzékeltetésére. Egyik legfurcsább képe az az iniciálé, ahol egy templom hosszanti keresztmetszetében a karzaton imádkozó királyi párt ábrázolja kísérettel, míg a templom mellett

a szabadban előkelő hölgyet, szerzetest, pleurant-t és több Krisztus-jellegű imádkozó férfit (374 lapon).

A Graduale díszítései rokonsajátosságokat mutatnak az egykorú francia ősnymtatványok metszeteivel és festett miniatúráival. A Graduale második mesterének monumentálisan ható építészeti s tájképi hátterei és egyes arctípusai az ANTOINE VÉRARD által 1492-ben Párizsban kiadott „JOSEPHUS, De la bataille judaïque” című ősnymtatvány VIII. KÁROLY részére díszített pergamenpéldányának (Paris, Bibl. Nat. Vélins 696.) miniatúráival mutatnak kapcsolatot. Ugyanezen ősnymtatványnak a vöröstengeri átkelést ábrázoló képén, továbbá a PIERRE LE ROUGE által Párizsban 1488-ban kiadott „La Mer des Hystoires” című ősnymtatvány azonos tárgyú metszetén és a Graduale első mesterének azonos tárgyú iniciáléképén is hasonló motívumok észlelhetők: Elsősorban a lovával tengerbe merülő, égfelé emelt karokkal hátrahanyatló egyiptomi király alakján. Mindhárom ábrázolás közös ikonográfiai forrásokra utal.²⁶ A Graduale, a díszítések vizsgálata szerint nem Budán, de nem is Flandriában, hanem feltétlenül Franciaországban készült.

*

A kódex első ismertetője, VARJÚ ELEMÉR 1908-ban röviden utalt már arra a lehetőségre, hogy a Graduale a FILIPECZ-féle követőség franciaországi tartózkodásával kapcsolatosan került Budára.²⁷ A későbbi irodalom azonban e föltevést nem vette át. Valószínűségére pedig jelentős bizonyítékul szolgál, hogy a Graduale hatása egy 1488—1489 között készült Corvin-kódexben, a Vatikáni Missalében felfedezhető. És — amint már említettük — a korábbi budai kódexekben a Graduale díszítéseinek befolyása ismeretlen. E szerint nyilvánvaló, hogy a Graduale közvetlenül 1488 körül került a budai udvarba. Ez a pontosan körülhatárolt időpont pedig

²⁶ A „La Mer des Hystoires” metszetének képét lásd: BLUM ANDRÉ: Les Origines du Livre a Gravures en France, Paris et Bruxelles, 1928. II. kötet, XVI. tábla. A metszet finomabb és fejlettebb változatával találkozunk Antoine Vérard 1495-ben készült „Mistère du Viel Testament” című ősnymtatványában. Képét lásd ugyanott XIV. táblán.

A Josephus ősnymtatvány képét lásd: BLUM A.—LAUER, P.: La miniature française au XVe et XVIe siècles. Paris, 1930. 53. tábla és a Grandes Chroniques képét lásd JAULME, A.—BARTHOE, L.: Les beaux livres d'autrefois Le XVeme siècle. Paris, 1929. XXIV. tábla.

²⁷ VARJÚ ELEMÉR: Két Corvin-kézirat. Magyar Könyvszemle, 1908. 1—20. l. A kódexet RADÓ POLIKÁRP tekinti először Gradualénak az Index Codicum Manu Scriptorum Liturgicorum Regni Hungariae c. művében. Bp. 1941. 14. l. 64. sz.

teljesen megegyezik FILIPECZ francia követjárásával. Kétségtelen az is, hogy CORVIN MÁTYÁSNAK Franciaországgal való politikai kapcsolataira, gondolva, FILIPECZ követjárása volt az egyetlen olyan alkalom, amellyel a Graduale összefüggésbe hozható. Nem tételezhető fel az, hogy esetleg egy Budára érkező francia követ ajándékozta volna meg CORVIN MÁTYÁST hazája egy kódexével. Egy francia követ bizonyosan nem félbemaradt díszítésű könyvet hozott volna a magyar uralkodónak.

FILIPECZ JÁNOS, miként uralkodója, gyűjtötte a könyveket: sőt ő maga is díszített kódexeket. CORVIN MÁTYÁS halála után egyszerű franciskánus barátként visszavonultan, írással és kódexfestéssel töltötte napjait.²⁸ Bizonyára már franciaországi útján érdekelték a finom díszítésű francia kódexek. Mint láttuk, több napig volt Toursban, a kitűnő francia miniaturistának, BOURDICHONNAK városában, ahol talán kéziratokat is vásárolt. Azt azonban nem hihetjük, hogy a Gradualet FILIPECZ vásárolta volna MÁTYÁS számára. Könyvkereskedői forgalomra kisebb Livre d'heures-öket s nem nagyméretű kódexeket festettek. Ilyen hatalmas kódex megírásához és díszítéséhez csupán megrendelésre foghattak hozzá. FILIPECZ több hónapot töltött Franciaországban, de pár hónap is kevésnek mondható egy gazdagon díszített Graduale elkészítésére. Az egyetlen valószínű föltevés az lehet, hogy a kódex eredetileg a francia király számára készült, majd VIII. KÁROLY a már munkában lévő Gradualet CORVIN MÁTYÁS részére festtette tovább.

Hol festették a Gradualét: délen, Angersban, vagy Párizsban? Nyitott kérdés marad. Nem lehet említés nélkül hagynunk azonban, hogy Angersban éppen az 1487. esztendőben két miniaturista működött, JEHAN PRÉVOST és OLIVIER CHIFFELAIN. JEHAN PRÉVOST később, 1494-ben BOURDICHONNAVAL dolgozott együtt VIII. KÁROLY megbízásából.²⁹ PRÉVOST és CHIFFELAIN miniaturistáknak azonban csak a nevét ismerjük, műveiket nem. Mindenesetre feltűnő, hogy Angersban éppen csak a magyar követjárás évéből őrizték meg az adatok két ott dolgozó miniaturista nevét. Valószínű, hogy angersi

²⁸ Filipeczre vonatkozólag érdekes adatokat közöl HEINRICH LABE franciskánus szerzetes Trias sacra c. művében, ahol többek között írja: „Anno Domini 1498, hanc regulam cum testamento B. P. N. S. Francisci Frater Joannes Episcopus suis amantissimis fratribus in loco sancto Bechinensi degentibus manu sua propria scripsit quorum etiam Ecclesiam consecravít“. — A ferencrend szabályait és Szent Ferenc utolsó beszédeinek miniaturákkal ékes kéziratait készítette itt, DLABACZ, Böhmischer Künstlerlexicon III. 387.

²⁹ BLUM, A.—LAUER P.: id. m. 44, 46. l.

működésük VIII. KÁROLY lavalai tartózkodásával függött össze. A király megbízásából dolgozhattak: hiszen JEHAN PRÉVOST pár évvel később, 1494-ben az egyik legelső francia miniaturistával, BOURDICHONnal együtt díszít kódexeket VIII. KÁROLY számára.

Túlzott volna minden más bizonyító adat híján CHIFFELAIN és PRÉVOST miniaturistákat a Graduale mestereinek tekinteni: de sok valószínűség szól a mellett, hogy ők díszítették Angersban a Gradualét, amelyen világosan felismerhető két mester közreműködése. Lehet, hogy a kódexben a csatajeleneteket ábrázoló iniciáléképek is VIII. KÁROLY bretagnei hadjáratával függnek össze. A Graduale befejezetlen volta pedig a francia király és a magyar követség elutazásával magyarázható. A kérdés teljes megfejtéséhez CHIFFELAIN és PRÉVOST műveinek ismerete vezethetne.

Még egy érv szól a mellett, hogy a Graduale VIII. KÁROLY ajándéka lehetett. Ha DJEM herceg kiadásával kapcsolatban kudarcot is vallott CORVIN MÁTYÁS terve, bizonyos, hogy a francia királlyal további együttműködést tervezett. MÁTYÁS halálakor egy háromkötetes Corvina-Biblia festése maradt félbe Firenzében. A Biblia harmadik kötetében (Firenze Bibl. Laurenziana Plut. 15. Cod. 17.)³⁰ egy GHERARDO és MONTE DEL FORA festette miniaturán az előtérben térdeplő Dávid király mögött egymás mellett látjuk CORVIN MÁTYÁST, valamint fiát, CORVIN JÁNOST és VIII. KÁROLY francia királyt. Mindhárman figyelmesen nézik a Jeruzsálem falai előtt dúló harcot. MÁTYÁS kinyújtott karral magyarázza a francia királynak a győzelmes ütközetet. MÁTYÁSnak és egy külföldi uralkodónak együttes ábrázolásával sehol, és egyetlen más Corvin-kódexben sem találkozunk. Nyilvánvaló, hogy a miniátor a megrendelő kívánságára festette ezt a képet és a miniatura tanúsága szerint világos, hogy MÁTYÁS VIII. KÁROLYnak szánta a kódexet. Valószínűleg a háromkötetes Bibliával kívánta viszonyozni a francia uralkodó ajándékát, a gazdag díszítésű, eredetileg kétkötetes Gradualét.

Kétségtelen bizonyítéka e miniatura még annak, hogy CORVIN MÁTYÁS FILIPECZ követjárása után is közös hadjáratot tervezett VIII. KÁROLYlyal, akinek jelképesen már előre bemutatja az ellenség legyőztetését. Vajjon a török szultán, vagy a Habsburg-császár ellen indult volna ez a hadjárat? Erre már nem ad feleletet a történelem.

BERKOVITS ILONA

³⁰ FRANKÓI—FÖGEL.—GULYÁS—HOFFMANN: id. m. 42. l., 68. l.; 79., 80., 81. sz.